

ня 2007 року): У 3-х ч. -Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. -Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2007. -С.258-260.

16. Шидький І.Ю., Примак В.Д. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2-х т. /За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. -К.: Юрінком Інтер, 2006. -Т. II. -С.934-948.

17. Белякова А.М. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда: Теория и практика. -М.: Изд-во МГУ, 1986. -148 с.

18. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство: Учебн. пособие. -К.: А.С.К., 2001. -832 с.

Надійшла до редакції 15.11.2007

ТЕРАЗ Р.И. ПРИЗНАКИ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ПО ВОЗМЕЩЕНИЮ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ВСЛЕДСТВИЕ НЕДОСТАТКОВ ТОВАРОВ, РАБОТ (УСЛУГ)

Определены характерные признаки обязательств по возмещению вреда, причиненного вследствие недостатков товаров, работ (услуг), на основании анализа отличий возмещения ущерба через неисполнение или ненадлежащее исполнению договорного обязательства, а также деликтных обязательств. Доводится, что это обязательство имеет признаки, которые характеризуют его как обязательство особого рода.

***

TERAZ R.I. FEATURES OF OBLIGATIONS WITH COMPENSATION OF HARM, WHICH IS CAUSED BY THE LACK OF COMMODITIES, WORKS (SERVICES)

Features of obligations with compensation of harm caused by a lack of commodities, works (services) are defined on the basis of analysis of differences between the compensation of losses caused by nonperformance or improper execution of contractual obligations. It is proved that this obligation has features, which characterize it as an obligation of special type.

УДК 159.922.63:34.03

Є.М. ХАПЛАНОВА

Макіївський економіко-гуманітарний інститут

СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

З огляду на потребу розкриття сутності та з'ясування особливостей становлення, зміни та припинення трудових правовідносин з особами похилого віку розглянуте правове положення таких осіб в Україні, здійснено аналіз теоретичних положень щодо забезпечення їхніх соціально-економічних прав і соціально-правового захисту.

З набуттям Україною державної незалежності почався процес демократизації всіх сторін життя українського суспільства. Важливою віхою цього процесу стало прийняття у 1996 році Конституції України, яка проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, а також визнала життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною людиною, її цінністю [1]. Слід відмітити, що Україна не єдина країна в світі, яка закріпила в Основному законі положення про соціальну правову державу. Так, аналогічні положення прямо зафіксовані у конституціях Франції (ст.2), Німеччини (ст.20), Іспанії (ст.1).

В юридичній літературі вказується, що соціальна правова держава характеризується більш активною інтервенцією в економічні та соціальні відношення, проводить активну соціальну політику у сфері науки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо [2, с.163]. Соціальна правова держава - це політична організація суспільства, у якому право пов'язує і підкоряє собі державну владу, а основні права особи та її соціальна безпека складають зміст сво-

боди, заснованої на законах, які приймаються і піддаються зміні законним шляхом [3, с.140].

Науково-теоретичною базою даної статті стали роботи відомих науковців, що досліджують проблеми старіння населення, таких як Л. Бурлачук, Х. Беков, Н. Володіна, А. Комфорт, Г. Шубнель, О. Нелль-Бройнинг й інших, де визначаються поняття осіб похилого віку, їх положення в суспільстві та трудовому колективі, розроблені інші важливі питання, що автором приймаються за основу. У той же час у вищезгаданих авторів відсутні однакові погляди на осіб похилого віку, їх соціальний і правовий статус, тобто на їх роль у житті суспільства. Тому заповнення відзначених прогалин, аналіз спірних висновків, посилення аргументації окремих позицій у дискусійних питаннях є метою цієї статті.

Виникнення соціальної держави є об'єктивною закономірністю державного розвитку, своєрідною реакцією на новітні процеси суспільної еволюції, пов'язаною з проблемами людського існування в умовах вільної ринкової економіки. Соціальна держава зросла на теренах уже сформованої у певній мірі правової держави, є її логічним

продовженням па шляху гуманізації та переходу від пасивного споглядання до активного втручання в процес здійснення та забезпечення прав людини [4, с.108]. Як правильно зазначає О.А. Лукашєва, правова і соціальна держава - це не антитези, а діалектика розвитку держави, що визнає пріоритетність прав людини і визначає у зв'язку з цим спрямування форми і методи діяльності [5, с.115]. В.Н. Хропанюк вказує, що правова держава - це одночасно і соціальна держава. За його точкою зору, соціальну основу правової держави становить саморегулююче громадянське суспільство, що поєднує вільних громадян носіїв суспільного прогресу. У центрі уваги такої держави знаходиться людина, її різноманітні інтереси. Через системи соціальних інститутів, суспільних зв'язків створюються необхідні умови для реалізації кожним громадянином своїх творчих, трудових можливостей, забезпечується плюралізм думок, особисті права і свободи. Мінна соціальна основа держави визначає стабільність його правових підвалин [6, с.81].

Отже, сьогодні будь-яка держава може вважатися соціальною та правовою, якщо її діяльність базується на правових нормах, а людина, її права, свободи та законні інтереси, а також їх розвиток, забезпечення та захист є пріоритетами державної політики.

Слід зазначити, що сьогодні в Україні накопичилось багато проблем в сфері соціальної політики. Це висока (порівняно з економічно розвинутими країнами) передчасна смертність, високий рівень загальної захворюваності населення та захворюваності на соціально-обумовлені хвороби (хвороби, обумовлені ВІЛ-інфекцією, туберкульоз, зловживання новоутворення, наркоманія, алкогольні психози), низький рівень оплати праці, пенсій та інших соціальних виплат, проблеми, пов'язані з неналежним фінансуванням освіти, культури та спорту.

Однією з основних проблем соціально-економічного розвитку України є відчутне загострення демографічної ситуації. Підтвердженням цього є, насамперед, те, що за роки незалежності в умовах, коли на території України не було ані війни, ані збройних конфліктів, ані масових епідемій чи глобальних природних катаклізмів, кількість її населення зменшилася практично на 5 млн. осіб. Як зазначається в Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. за № 87, сьогодні демографічна ситуація в Україні перебуває у кризовому стані, ознаками чого є низький рівень народжуваності; зниження тривалості життя, підвищення вірогідності смертності чоловіків у працездатному віці (близько 38 відсотків); висока, порівняно з розвинутими державами, смертність немовлят і дітей віком до 5 років, а також постійний масштабний міграційний вплив молоді, що негативно позначається як на чисельності та статеві-віковому складі населення, так і на народжуваності.

Нині питома вага осіб у віці 60 років і старше в загальній чисельності населення становить 20,8 % і є однією з найвищих у світі, що негативно впливає насамперед на демографічне навантаження осіб працездатного віку непрацездатними особами. Найбільш "старим" (частка осіб віком 60 років і старше в загальній кількості населення перевищує 24,0 %) є населення Вінницької, Полтавської,

Сумської, Черкаської та Чернігівської областей, а найбільш "молодим" (частка старших осіб становить 15,5-19,3 %) - населення Закарпатської, Рівненської областей та м. Києва. Проте, якщо демографічна молодість західних регіонів обумовлена відносно високою народжуваністю, то в Києві основним її чинником є постійний міграційний приплив молоді [7, с.23].

Отже, у країні відбувається старіння населення як "зверху", за рахунок зростання кількості людей похилого віку, так і "знизу" - через постійне скорочення кількості дітей у результаті зниження народжуваності. Передбачається, що в подальшому населення України буде продовжувати старіти, причому наростаючими темпами. За прогнозами багатьох вітчизняних демографів і економістів, перші симптоми погіршення економічної ситуації в результаті змін у демографічній структурі населення можуть позначитися вже років через 6-8, а ще згодом співвідношення працюючих і пенсіонерів може скласти один до одного.

Окрім закордонні вчені переймаються проблемами старіння населення зазначають, що в результаті скорочення частки молоді в структурі працюючого населення може зменшитися "тнучкість економічної системи". Старіюче суспільство, на їхню думку, консервативно, боїться ризику, нетерпимо до радикальних експериментів, воно почне відставати від більш "молодих" суспільств не тільки по технічній оснащеності й економічному добробуту, але й в інтелектуальному плані, у творчих досягненнях [8]. У той же час існують й інші точки зору щодо ролі осіб похилого віку в економіці держави. Так, англійський соціолог А. Комфорт вважає, що настав час покласти кінець уявленню про те, начебто більшість осіб похилого віку є утриманнями. На думку багатьох дослідників, масове "видалення" осіб похилого віку зі складу робочої сили є помилкою. Ті, хто здатний і бажає трудитися, повинні працювати й одержувати за це заробітну плату. Деякі західні фахівці пишуть, що само по собі збільшення питомої ваги старих у структурі населення не викликає автоматично негативного впливу на економіку. Вони наводять приклад Швеції, де частка осіб у віці 65 років і більше найвища в ЄС (більш 17 %), але де вплив феномена старіння на економіку не викликає серйозних побоювань. Це пояснюється тим, що Швеція протягом декількох десятиліть проводила заходи, спрямовані на поліпшення становища груп населення з низькими доходами, у тому числі пенсіонерів. У результаті майнові контрасти у Швеції не настільки великі, як в інших країнах [9, с.58]. Німецькі економісти Г. Шубнел і О. Нелль-Бройнінг вважають, що при досягненні країною певних економічних показників, збільшення частки осіб пенсійного віку перестає бути якою би то ні було загрозливим. Так, у ФРН, за підрахунками Г. Шубнеля, забезпечення пенсіонерів не викликає фінансових ускладнень для держави при зростанні ВВП приблизно на 3-5 % щорічно [10, с.75]. Вітчизняні вчені Л. Бурлачук, Х. Беков, Н. Володіна вказують, що наразі можна говорити не про проблеми старіння, а про зміну звичної структури працюючого населення - зсуві основної маси працівників у старші вікові групи. Якщо в 1970 році основна маса працюючих відносилася до вікової групи від 25 до 40 років, то нині вона зосереджується у віці 35-55 років (з подаль-

шим сплеском біля 65 років). Інакше кажучи, робоча сила не "постаріла", а подорослішала, й її віковий діапазон поширився. При цьому треба враховувати, що представники цих вікових груп отримали освіту і професійну підготовку до 1990 року, тобто, якісну і різнобічну. При цьому найстарші мали змогу значну частину свого життя працювати за фахом, підвищувати кваліфікацію, займатися вирішенням складних завдань, тобто ставати справді інтелектуально розвиненими, здатними до прийняття якісних рішень. Зазначені трудові ресурси (якщо не за змістом підготовки, то за типом і ступенем привласнення навичок) значно більш підготовлені до ефективної, якісної роботи, ніж ті, котрі прийшли на ринок праці в останні 10-15 років [11, с.183]. З останньою тезою вищезазначених вчених не можна погодитися. Так, в останні роки з розвитком технічного прогресу окремі професії та спеціальності зникли або зазнали змін, а до професійного рівня працівників, з огляду на конкурентне середовище, пред'являються високі вимоги. З огляду на це особи, які отримали освіту та професійну підготовку доволі давно, мають сьогодні невисокі шанси на ринку праці.

Слід зазначити, що проблема старіння населення, яка сьогодні є однією з найважливіших у всьому світі, не існувала на теренах України та Росії до середини ХХ ст. Це було обумовлено тим, що тривалість життя через хвороби, війни, важкі та небезпечні умови праці була відносно недовгою, а рівень народжуваності доволі високим. У той же час, якщо говорити про соціально-правовий статус осіб похилого віку, то в XV-XIX ст. він був доволі високий. У традиційному українському та російському суспільстві вік був однією з основних складових соціального статусу людини, зокрема, соціальний авторитет людини підвищувався залежно від віку. Влада і авторитет асоціювалися у суспільній свідомості з людьми старшого віку. Так, основні інститути життя українських та російських селян - сім'я та селянська громада - трималася на принципі статеві-вікової ієрархії [12, с.164].

Впродовж XIV-XVIII ст. сім'я в Україні, як і в усіх навколишніх сусідніх країнах, залишалась патріархальною. Головою сім'ї був чоловік, якому жінка зобов'язана була бути вірною і слухняною, в усьому покірною. З відомостей, які збереглися з тих часів можна зробити припущення, що у всіх соціальних сферах була поширеною мала сім'я, з нею співіснували складні сім'ї різного типу, зокрема сім'я з трьох поколінь: батько й мати, їхні одружені діти та внуки. Сім'я з трьох поколінь створювала особливі сприятливі умови для засвоєння дітьми досвіду батьків і дідів, - отже, вона стала суттєвим чинником тягlosti традицій. Великі сім'ї мали більший шанс на успіх своєї економічної діяльності, подолання труднощів повсякденного життя. Невипадково під владою батька родини до складу сім'ї зараховували також слуг, невільну челядь. Так, слово "челядь" на Прикарпатті та Закарпатті довго зберігалось на позначення членів родини, а не лише слуг [13].

У ті часи благополуччя селянської родини багато в чому залежало від уміння уважно придивитися до природних умов (особливостей клімату, ландшафту, сезонних та повсякденних змін погоди), помітити і врахувати конкретні зв'язки явищ, що відкриваються при багаторазовому повторенні. В емпіричному пізнанні навколишнього світу

селянин спирався не тільки на колективний досвід своєї громади, але і на досвід попередніх поколінь. Традиційність - друга істотна особливість селянської культури. У силу відносної примітивності знарядь праці і нерозвиненості наукових знань сам процес виробництва у феодальному суспільстві був можливий тільки завдяки закріпленню і передачі досвіду через традицію. Оптимальна пристосованість до специфіки конкретної місцевості досягалася за рахунок тривалості термінів адаптації, що включають ряд поколінь [14].

Також старше покоління передавало молоді специфічні знання та навички, набуті ними протягом власного життя та отримані, у свою чергу, від старших. Такі знання та навички, набуті молоді людиною, підвищували її статус у суспільстві. Наприклад, дівчина, яку старші за віком жінки навчили прийомам художнього ткацтва, вишивки або плетива мережив, знала, що мистецтво її буде оцінено односельчанами на найближчому святі.

Таким чином, в досліджувані часи особи похилого віку мали реальний авторитет у суспільстві, який базувався на досвіді, набутому протягом їх життя, та міжпоколінній передачі його у господарстві та побуті. Свідомством цього є прислів'я, які походять з глибини часів: "Як голова сивіє, то чоловік мудріє", "Усякому на старість розуму прибавиться", "Годуй діда па печі, бо й сам будеш там" [15].

Слід зазначити, що влада зі свого боку закріплювала високий соціальний статус осіб похилого віку та намагалася захистити їх від голоду та самотності. Так, князь Костянтин Всеволодович (початок XIII ст.), у "Наставленні о детях", так звертається до своїх дітей: "Почитайте мати вашу, збережіть веління її, створіть покій їй та достаток, щоб не терпіла нестатку..." [16, с.98]. Норми руського права визначали суворі санкції за відмову дітей утримувати батьків у старості. "Якщо син відокремиться від батька або матері та не прокормить їх до смерті, то не успадкує після них; хто мешкав з померлим, той успадкує", - сказано в Псковській грамоті [17, с.122].

Сьогодні відношення в суспільстві до осіб похилого віку не таке однозначне. Так, ринкова економіка з її конкурентним середовищем, як правило, робить ставку на "молодіжні" якості: бистроту реакції, кар'єризм, честолюбство, витривалість, прагнення до перемоги за будь-яку ціну. Одна з крайніх точок зору стосовно осіб похилого віку була висловлена О. Владимировою у статті з назвою "Старість починаєт и выигрывает". Автор пише: "Нас усіх, жителів країни, стає все менше. А літніх у процентному відношенні - все більше. Старі в такій кількості стають баластом для економіки. ... Але, головне, збільшуючись з кожним роком чисельно, пенсіонери незабаром стануть основною політичною силою. Це багато хто усвідомлює. Я помічаю, що вже багато Рт-кампаній будуться, виходячи з особливостей старечого сприйняття". "Приготуйтеся до сюрпризів, - продовжує автор. Як би ви не намагалися, точний прогноз поведження старих виборців зробити ніхто не зможе. Тому що, за прогнозами фахівців, у недалекому майбутньому очікується справжня епідемія хвороби Альцгеймера... Хвороба Альцгеймера - це страшне руйнівне старече слабоумство... Деякі політологи вважають, що з виходом на пенсію людина повинна втрачати виборче право, тобто право голосувати на вибо-

рах. І справа тут не тільки у хворобах, але й у старечій нормі. Тому що норма ця сумно відображається на графіках зниження інтелекту з віком. За коефіцієнтом інтелекту середній пенсіонер років 70-ти дорівнює 7-річній дитині. А дітям голосувати не дають" [18].

Завдяки таким публікаціям та аналогічним виступам окремих політиків та політологів у засобах масової інформації у людей формується хибне враження про осіб похилого віку як про угриманих, баласту економіки, слабоумних та немічних людей. В кінцевому рахунку це призводить до того, що під впливом негативних поглядів оточуючих багато осіб похилого віку втрачають найголовніше - віру в себе, свої здібності та можливості. Вони знецінюють себе, втрачають самоповагу, відчувають почуття провини; у них падає мотивація, а отже, знижується і соціальна активність. Так, Г. Крайг, посилаючись на численні дослідження, пише про те, що в будь-якому віці міркування про свої можливості і здібності значно впливають на ефективність діяльності суб'єкта. Деякі люди похилого віку твердо впевнені в тому, що незабаром вони втратять пам'ять і будуть не в змозі робити те, що вдавалося раніше, що вони частково втратять контроль над своїм життям. І під впливом таких думок, які поволі проникають в їхню свідомість, вони дійсно втрачають і свою компетентність, і контроль над обставинами життя. Такий дислічний процес, як пояснює Г. Крайг, іноді називають виученою безпорадністю [19, с.658]. Інакше кажучи, деякі старі люди перестають розвиватися як суб'єкти свого життя і навіть регресують у цій якості. Тим часом, якість ставлення до себе відіграє важливу роль в успішності і благополуччі людини в усі періоди її життя, особливо ж у пізні роки.

Ми категорично не згодні з поглядами О. Владимірової та її подібних на осіб похилого віку та їх роль у житті суспільства. Вважаємо, що такі публікації сприяють формуванню негативного ставлення з боку суспільства до осіб похилого віку, що в кінцевому рахунку наносять шкоду державі, перед якою стоїть проблема старіння населення. На наш погляд, сьогодні всі інститути українського суспільства та держави повинні дбати про підвищення як правового, так і соціального статусу осіб похилого віку, які в сучасних умовах старіння населення можуть стати стратегічним трудовим резервом країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України // ВВР України. -1996. -№ 30. -Ст.141.
2. Чердащев А.Ф. Теория государства и права: Учебник. -М.: Юрайт, 2000. -432 с.

3. Скакуп О.Ф. Теория держави і права: Підручник. -Харків: Консум, 2001. -656 с.

4. Ганьба Б.П. Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 /Нац. ун-т внутр. справ. -Х., 2001. -185 с.

5. Лукашева Е.А. Общая теория прав человека. -М.: Норма, 1996. -510 с.

6. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие /Под ред. В.Г. Стрекозова. -М.: «Дабак», Ткачев, Димов», 1995. -384 с.

7. Мельник С., Гаврюшенко Г., Шубенко С. Демографічна ситуація в Україні: стан, головні проблеми та способи їх вирішення // Україна: аспекти праці. - 2006. -№ 4. -С.22-26.

8. Сови А. Общая теория населения. -Т.1-2. -М.: Прогресс, 1977. -1024 с.

9. Владиміров Д.Г. Старшее поколение как фактор экономического развития // Социологические исследования. -2004. -№ 4. -С.57-60.

10. Осколкова О. Старение населения в странах ЕС // Мировая экономика и международные отношения. -1999. -№ 10. -С.74-83.

11. Бурлачук Л., Беков Х., Володіна Н. Вікові зміни в інтелекті і працездатності у літньому віці: хто працює в XXI столітті? // Психологія і суспільство. -2004. -№ 4. -С.182-188.

12. Носкова А.В. Забота о престарелых людях в России в прошлом и настоящем: социологический аспект // Вестник Московск. ун-та. -2003. -№ 2. -С.164-174.

13. Ісасвич Я. Д., Федорів О. Р. Сімейний побут. Становище жінки: Історія української культури [Електронний ресурс]. -Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istkul2/ikult207.htm>.

14. Українські народні прислів'я [Електронний ресурс]. -Режим доступу: http://osvita.free-ru.net/nar_04.php.

15. Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси. -М.: Мысль, 1989. -286 с.

16. Владиміровський-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. -Киев, 1888.

17. Владимірова Е. Старость начинает и выигрывает // Литературная газета. -1999. -№ 29-30.

18. Крайг Г. Психология развития. -Санкт-Петербург-Москва-Харьков-Минск: «Питер», 2000. -992 с.

19. Анциферова Л.И. Психология старости: особенности развития личности в период поздней зрелости // Психологический журнал. -2001. -№ 3. -С.86-99.

Надійшла до редакції 12.11.2007

ХАПЛАНОВА Е.Н. СТАРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ: СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Исходя из потребности раскрытия сущности и выяснения особенностей становления, изменения и прекращения трудовых правоотношений с лицами пожилого возраста рассмотрено правовое положение таких лиц в Украине, выполнен анализ теоретических положений по обеспечению их социально-экономических прав и социально-правовой защиты.

***

HAPLANOVA E.N. AGEING OF THE POPULATION: SOCIAL-LEGAL ASPECTS

Proceeding from need in disclosing of essence and finding-out of features of becoming, change and the termination labor of legal relations with persons of advanced age the legal status of such persons in Ukraine is considered, the analysis of theoretical positions on maintenance of their social and economic rights and a social-legal protection is executed.